

UNIVERSITATEA *OVIDIUS* CONSTANȚA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

DOCTORAND:

Pr. Leonte Ovidiu Ioan

CONSTANȚA 2012

TAINA HIROTONIEI
DUPĂ LEGISLAȚIA ȘI DOCTRINA CANONICĂ
ORTODOXĂ ȘI ROMANO-CATOLICĂ

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură

DOCTORAND:

Pr. Leonte Ovidiu Ioan

Cuprins

Lista abrevierilor

Introducere.

Partea I-a. Sfânta Taină a Hirotoniei după legislația și doctrina canonică.

A. Sfânta Taină a Hirotoniei în Biserica Veche.

Treptele preoției de instituire divină (episcop, preot și diacon) în epoca apostolică

B. Rânduieli și norme canonice din primul mileniu privind Sfânta Taină a Hirotoniei.

a. *Condiții de intrare în cler*

1. Condiții religioase
2. Sexul candidaților la preoție
3. Să fie de credință creștină ortodoxă
4. Libera opțiune pentru hirotonie
5. Condiții morale
6. Pregătirea intelectual-culturală
7. Condiții fizice

b. *Vârsta canonică a intrării în cler*

1. Vârsta hirotoniei episcopului
2. Vârsta hirotoniei prezbiterului
3. Vârsta hirotoniei diaconului

c. *Modul administrării Sfintei Taine a Hirotoniei*

1. Administrarea Sfintei Taine a Hirotoniei
2. Hirotonia episcopilor
3. Hirotonia preoților

4. Hirotonia diaconilor

d. *Efectele canonice ale hirotoniei*

1. Hirotonia și efectele sale canonice
2. Starea civilă a clerului după căsătorie
3. Recăsătoria clericilor

e. *Pedepse ale clericilor de instituire divină (episcop, preot și diacon)*

1. Încălări ale legilor bisericești
2. Afurisirea și excomunicarea
3. Depunerea
4. Caterisirea
5. Anatema

Partea a II-a. Hirotonia după legislația canonică a Bisericii romano-catolice.

A. *Hironotonia în lumina Codului canonic latin.*

- a. Taina Sfintei Hirotonii după Codul canonic latin
- b. Primitorii Tainei Preoției
- c. Condiții necesare la primirea hirotoniei
 1. Condiții religioase
 2. Libera opțiune pentru hirotonie
 3. Să fie de credință creștină romano-catolică
 4. Pregătirea teologico-culturală și juridico-canonică
 5. Condiții fizice
 6. Condiții morale
 7. Condiții premergătoare primirii Sfintei Taine a Preoției
- d. Impedimente la primirea Tainei Preoției
- e. Dispensa
- f. Celibatul în Biserica romano-catolică

B. *Relația dintre har și jurisdicție.*

- a. Jurisdicția clerului după Codul canonic latin

b. Primatul papal

c. Infailibilitatea papală

Partea a III-a. O evaluare a legislației și a doctrinei canonice a celor două Biserici (Ortodoxă și Romano-Catolică) privind Taina Hirotoniei.

a. Evaluarea legislației și a doctrinei canonice ortodoxe

b. Evaluarea legislației și a doctrinei romano-catolice

c. Sfânta Taină a Hirotoniei în dialogul ortodoxo – romano-catolic

Concluzii.

Referințe bibliografice.

Despre Taina Hirotoniei s-au scris numeroase studii și lucrări atât în Biserica ortodoxă, cât și în Biserica romano-catolică, dar puține sunt însă cele cu conținut canonic, și aceasta îndeosebi la ortodocși. În plus, nu avem încă un studiu canonic, comparativ, despre hirotonie, ceea ce este o mare lacună, și care ne îngreunează și în demersul științific al evaluării rezultatelor dialogului ortodox-romano-catolic. Desigur, doar atunci când vom reuși să avem și un Drept canonic sacramental, comparat, vom putea evalua – obiectiv și într-o deplină cunoștință – și doctrina canonică privind administrarea Sfintelor Taine în cele două Biserici, ortodoxe și romano-catolic. Or, conștient de acest lucru, și mânat și de dorința sinceră de a aduce o contribuție constructivă la refacerea unității celor două Biserici, mi-am propus să cercetez îndeaproape textul legislației canonice a celor două Biserici, iar rezultatul acestei munci de cercetare să-l concretizez în paginile acestui Proiect al tezei de doctorat.

În redactarea acestei lucrări, m-am folosit de lucrări de prima mână, și anume, întâi de toate am cercetat textul legislației canonice a celor două Biserici, și apoi am apelat la comentariile făcute de canoniști mai vechi și mai noi, unii dintre ei cunoscuți atât în Răsărit, cât și în Apus (ex. Balsamon, Zonara, Aristen, Nicodim Milaș, Liviu Stan etc)¹. De asemenea, în analiza textului Codului canonic romano-catolic am folosit comentariile unor canoniști romano-catolici, precum, de exemplu, profesorii Juan Luis Acebal, Federico Aznar, Teodora I. Jimenez Erresti, Luigi Chiapetta, A. Soria Vasco, H. Laplane, R. P. M. A. Chueca etc.

În redactarea Proiectului tezei mele de doctorat am ținut seama și de metodele, tehnicile și procedeele folosite în cadrul oricărui demers științific de cercetare, fiindcă elementele metodologiei științifice sunt instrumente științifice cu care lucrează cercetătorul avizat pentru a avea controlul permanent asupra obiectului ei². De altfel, aceste mijloace sunt cunoscute ca instrumente de lucru ale fiecărui cercetător responsabil față de disciplina pe care o studiază și față de implicațiile pe care le pot avea rezultatele cercetării sale³.

1 Cf. Cătălina Mititelu, Considerații privind izvoarele Dreptului canonic ortodox, în AUO, Constanța, VI (2008), nr. 1.

2 Cf. Tatiana Salma-Cazacu, Introducere în psiholingvistică, București, 1968, p. 108; Nicolae V. Dură, Cătălina Mititelu, Regulamentul privind organizarea și desfășurarea studiilor universitare de doctorat în cadrul Școlii doctorale a Facultății de Teologie, în AUO, Constanța, VII (2009), nr. 1, p. 437-444.

3 Cf. Teodor M. Popescu, Îndrumări metodice de lucru pentru studenții în teologie, în ST, VIII (1956). nr. 7-8, p. 498-499; Ștefan Lupu, Ghid practic pentru elaborarea unei lucrări științifice în teologie, Ed. Sapienția, Iași, 2000, p. 20-25.

Pentru a ajuta pe cititor să pătrundă mai ușor în conținutul tezei de doctorat, și al familiariza cu tematica subiectului, am ținut să fac și câteva precizări noționale, de strictă specialitate, pe care le-am prezentat în rândurile de mai jos.

Hirotonia ca Taină a fost încredințată de Mântuitorul Iisus Hristos Apostolilor Săi, și prin punerea mâinilor de către episcopi, care sunt urmași în sfera de putere a Sfinților apostoli, hirotonia dă „candidaților dreptul să împărtășească dumnezeieștile taine și să lucreze pentru mântuirea oamenilor”⁴.

Actul hirotoniei se săvârșește în interiorul Sfântului Altar și prin ea se dă candidatului harul dumnezeiesc de a administra Sfintele Taine. Pentru ca hirotonia să fie legală, trebuie să fie făcută după prevederile canonice universal obligatorii⁵.

Hirotonia are un caracter indelebil, adică de neșters, așa după cum se prevedea de altfel și în textul canoanelor 68 apostolic și 48 Cartagina: „Dacă vreun episcop, sau prezbiter sau diacon, va primi a doua hirotonie de la cineva, - se prevede în canonul 68 apostolic - să se caterisească și el, și cel ce la hirotonit, afară de cazul că ar dovedi că are hirotonia (întâia) de la eretici. Căci cei ce sunt botezați și hirotoniți de unii ca aceștia nu este cu putința să fie nici credincioși, nici clerici”(can. 68 ap.)⁶.

Reținem așadar că, în temeiul canonului 68 apostolic și 48 Cartagina, Taina Hirotoniei nu se repetă, iar cei botezați și hirotoniți de eterodocși, ca să devină clerici ortodocși, trebuie să fie botezați și hirotoniți din nou. În această privință, ținem să precizăm că, după practica și doctrina ortodoxă, Biserica ortodoxă recunoaște ca valide hirotoniile săvârșite de Bisericile romano-catolice și de Bisericile necalcedoniene⁷.

4 Nicodim Milaș, *Drept bisericesc oriental*, Trad. Dimitrie I. Cornilescu și Vasile S. Radu, Ed. Guternberg, București, 1931, p. 222; a se vedea Liviu Stan, *Legislația bisericească și valoarea ei canonică*, în *MO*, VI (1954), Craiova, nr. 11-12, p. 598-617.

5 Ibidem.

6 Apud Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, edit. III, Sibiu, 2005, p. 45. (Menționez că toate canoanele citate în Proiectul tezei noastre de doctorat sunt luate după această Colecție canonică).

7 A se vedea comentariul canonului 68 apostolic făcut de Ioan N. Floca, (*Canoanele Bisericii*..., p. 45). Privitor la Necalcedonieni, a se vedea studiul Prof. Nicolae V. Dură, *Dialogul teologic între Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi-Orientale. Rezultate și perspective*, în vol. *Autocefalie și Comuniune. Biserica Ortodoxă Română în dialog și cooperare externă (1885-2010)*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2010, p. 272-297.

Sfânta Taină a Hirotoniei trebuie să fie administrată pentru fiecare grad în ordinea prescrisă, de jos în sus, și la un așa interval încât să se poată cerceta capacitatea candidatului și vrednicia lui pentru dobândirea unui grad superior⁸.

În această privință, Părinții Sinodului de la Sardica găseau de cuviință „... că este de trebuință... ca să se cerceteze cu toată grija și sârguința ca ..., să nu se așeze în episcopat mai înainte până nu va fi îndeplinit funcția de citeț, și de diacon și de prezbiter, ca prin fiecare treaptă, de s-ar socoti vrednic, să poată păși progresând spre înălțimea episcopiei. Și va avea gradul fiecărei trepte lungime de vreme, firește nu prea mică, prin care să se poată cunoaște credința lui și felul onestității moravurilor și statornicia și buna cuviința a lui; și socotindu-se el vrednic de preoția cea dumnezeiască, să se bucure de cinstea cea mai mare” (Can. 10 Sardica.)⁹.

Timpul necesar pentru petrecerea în fiecare treaptă a fost de altfel prevăzut încă din epoca apostolică (cf. Can. 80 ap.), și a fost confirmată de legislația ecumenică (cf. 2, 14 I ec., 15, VI ec).

Aceeași rânduială canonică a Bisericii primare a fost reafirmată și de Sinodul al noulea local de la Constantinopol (861), numit și Sinodul întâi - al doilea. Printre altele, în canonul 17 al acestui Sinod se prevedea că obligativitatea ca hirotonia să se săvârșească „potrivit rânduiei bisericești”, și să se treacă „prin treptele ierarhicești, împlinind în fiecare stare timpul hotărât prin lege” (can. 17)¹⁰.

Hirotonia trebuie săvârșită în public, în Biserică, în prezența credincioșilor¹¹ și a clericilor în timpul Sfintei Liturghii,¹² de obicei Duminică,¹³ pentru ca să poată lua parte la ea câți mai mulți credincioși.

De asemenea, cel care intră în cler prin hirotonie nu mai poate ieși din ea după bunul plac, fiindcă „sfințirea tainică a clerului pentru slujba bisericii e considerată ca irevocabilă... reîntoarcerea omului la cariera lumească ar fi un sperjur înaintea lui Dumnezeu, o schimbare a conștiinței, înjosirea slujbei spirituale prin preferința celei lumești”¹⁴.

8 Cf. Can. 10 Sard; Can. 17 al Sinodului Constantinopolitan din 861.

9 Apud Ioan N. Floca, op. cit., p. 260-261.

10 Ibidem, p. 348.

11 Cf. Constituțiile apostolice, Cartea VIII, cap. 4, apud Nicodim Milaș, Drept bisericesc..., p. 223.

12 Cf. Can. 5 Laod.

13 Vezi Constituțiile apostolice, Cartea VIII, cap. 4, apud Nicodim Milaș, op. cit., p. 224.

14 Nicodim Milaș, op. cit., p. 224.

După rânduiala canonică, de sorginte apostolică, săvârșirea hirotoniei în orice grad este de competența exclusivă a episcopului (Cf. 1, 2 ap; 4 I ec.; 3 VII ec; 6 Sard; 13, 49, 50 cart. etc.), „și el nu o poate delega decât celui care ar avea aceeași calitate harică, adică altui episcop sau arhiepiscop, ..., pe când hirotesia poate fi săvârșită prin delegație din partea episcopului, și de către prezbiter, ..., lucru care se practică doar în cadrul mănăstirii, unde stareții acestora, dacă sunt cel puțin ieromonahi, pot hirotesi citeț și chiar ipodiamoni pentru mănăstirea lor (canonul 14 VII ec.; 6 Nichifor Mărturisitorul)”¹⁵.

Prin *hirotesie* se înțelege „actul care se săvârșește în afara altarului și prin care candidatul e primit în ierarhie, dar nu i se dă harul ca să administreze Sfintele Taine”¹⁶.

Nu se poate spune cu precizie când s-a făcut instituirea *hirotesiei*, dar se poate admite că ea datează din secolele II-III, odată cu apariția treptelor inferioare, cum ar fi ipodiamonii, anaghiștii, psalții sau cântăreții, acolii (numai în Occident), exorciștii ostilari sau portari, precum și diaconesele¹⁷, deoarece hirotesia constituie rânduiala de promovare în aceste trepte. Puțin mai târziu, când dezvoltarea vieții bisericești a dus la crearea rangurilor administrative și onorifice, hirotesia a început să fie folosită desigur și la acordarea acestora.

În prezent, *hirotesia* se întrebuințează ca slujbă pentru promovarea în gradele ierarhice inferioare (de ipodiamon, citeț, cântăreț, exorcist, ostiar etc.), așa după cum le enumeră canonul 24 Laodiceea. În vechime, în rândul acestor clerici inferiori se socoteau și diconițele, fecioarele etc. (cf. Constituțiile apostolice, 3, 11; 3, 16; 8, 19 etc.), prevăzându-se că hirotesia lor era tot de competența exclusivă a episcopului.

Tot prin *hirotesie* se primește și unul din rangurile onorifice care se dau slujitorilor pentru merite deosebite pe tărâm pastoral (sachelar, iconom și iconom-stavrofor - pentru preoții de parohii, și cel de protosinghel, arhimandrit - pentru preoții călugări), ca și funcțiile bisericești administrative (protoiereu, consilier, stareț sau egumen).

15 Ioan N. Floca, op. cit., p. 8-9.

16 Nicodim Milaș, Drept bisericesc..., p. 222.

17 Cf. Constantin Dron, Canoanele apostolice, Ediția 2, Vol. I, Ed. Cărților bisericești, București, 1933, p. 25; a se vedea și Ciprian Iulian Toroczkai, Rolul diaconițelor și problema hirotoniei femeii, în RT, 2011, nr. 3, p. 183-185; Bolfă-Otic Victoria, Diaconesele în epistolele pauline, în Theologica catholica, LIII (2008), nr. 2, p. 42-45; Idem, Mărturia despre diaconesele antice în inscripții, în Theologia Catholica, LIII (2008), nr. 1, p. 29-39.

De asemenea, prin hirotiesie se încredințează și calitatea de duhovnic, care nu este un har special, ci îndreptățirea de a administra Taina Spovedaniei¹⁸ (cf. can. 102 trulan).

Conform învățaturii canonice a Bisericii răsăritene, membrii clerului de instituire divină primesc puterea bisericească, sub întreitul ei aspect, învățătoresc, sfințitor și conducător, prin Taina Hirotoniei, și toți aceia care fac parte din cler, prin hirotonie sau hirotiesie, în virtutea stării lor, indiferent de gradul ierarhic și de poziția pe care o au în administrația bisericească, au anumite drepturi și obligații prevăzute de canoane (cf. can. 39 ap.; 9, I ec.; 33 VI ec.; 6 Sard. etc.), prin care se păstrează de altfel, „... ordinea și acordul între toți”¹⁹.

În Biserica Veche, unii Sfinți Părinți, ca de exemplu Sfântul Vasile cel Mare, au făcut distincție clară între noțiunea de „schismă” și cea de „adunare ilegală”. „Iar Schisme au numit – preciza Sfântul Vasile cel Mare – pe cei ce se deosebesc în concepții cu privire la unele chestiuni și întrebări bisericești corijabile; și adunări ilegale au numit adunările ce se fac de presbiteri sau episcopi neascultători și de poporul neînvățat; precum dacă cineva fiind găsit în greșeală a fost înlăturat din slujbă, și nu s-a supus canoanelor, și singur și-a atribuit sieși întâietate și slujbă, și împreună cu dânsul au plecat și alții, părăsind catoliceasca (adevărata) Biserică (ortodoxă), aceasta este adunarea ilegală; și schismă este când cineva în privința pocăinței se deosebește de cei de la Biserică” (can. 1 Sfântul Vasile cel Mare)²⁰.

După definiția dată de unii canoniști, *Schisma* este de două tipuri: confesională și bisericească. Schisma confesională „este despărțirea de Biserică din cauza înțelegerii deosebite a unor obiecte mai puțin importante ale învățaturii bisericești sau a unor anumite chestiuni ușor de împăcat”²¹. Schisma bisericească a fost înțeleasă și definită de acest canon drept „refuzul de a asculta de autoritatea bisericească legală”²².

Pentru primul fel de schismă, pedeapsa prevăzută de canoane depinde de măsura îndepărtării de la învățătura Bisericii, iar pentru al doilea fel de schismă legislația canonică prevede depunerea pentru clerici și excomunicarea pentru laici (Cf. can. I Vasile cel Mare, 31 ap.; 5 Antioh.; 10, 11 Cartag.; 13, 14, 15 al Sinodului I-II constantinopolitan etc).

18 A se vedea Nicolae V. Dură, *Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*; în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. LIX (1983), nr. 4-6, p. 248-270.

19 Nicodim Milaș, *Drept bisericesc...*, p. 196.

20 Ioan. N. Floca, op. cit., p. 375-376.

21 Apud Nicodim Milaș, *Drept bisericesc...*, p. 401.

22 Ibidem.

Proiectul tezei mele de doctorat este împărțit în trei mari Părți, în care instituția canonică a hirotoniei este înfățișată în lumina legislației canonice și doctrinei canonice ortodoxe și romano-canonică. Desigur, în evaluarea comparativă a textului legislației canonice a celor două Biserici, am ținut seama atât de comentariile clasice (Balsamon, Zonara și Aristen), cât și de opiniile canoniștilor ortodocși și romano-catolici, pe care le-am raportat însă la doctrina canonică a primului mileniu.

De la bun început, țin să precizez faptul că textul celor trei capitole oferă cititorului avizat, sau mai puțin avizat, și posibilitatea de a înțelege atât importanța, cât și actualitatea subiectului abordat. De altfel, știut este faptul că tema hirotoniei, cu implicațiile ei eclesiologice și canonice, figurează și pe agenda de lucru a dialogului teologic ortodoxo-romano-catolic, de la care ambele părți așteaptă un rezultat promițător. Or, tocmai această importanță și actualitate a subiectului, ne-a motivat și alegerea subiectului, pe care l-am tratat luminați de gândul de a aduce o contribuție - pe măsura posibilităților - la acest efort comun pentru refacerea unității creștine, care necesită o cunoaștere temeinică și a legislației și doctrinei ecumenice privind Taina Preoției, adică hirotonia, și, ipso facto a consecințele ei eclesiologico-canonică (succesiunea apostolică, comuniunea „in sacris”, mărturisirea aceleiași credințe ortodoxe formulate de Părinții Bisericii ecumenice din primul mileniu etc).

Importanța acestui subiect este învederată și de faptul că, în viața unor Biserici, jurisdicții canonice paralele (ex. cazul Ucrainei), și dispute privind dreptul de jurisdicție în diaspora, și, în fine, dialogul teologic cu eterodocșii și limitele lui eclesiologice și canonice etc. Această importanță și actualitate este învederată și de demersul relațiilor dintre Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică – care de curând a renunțat prin Întâistătătorul ei la titlul de Patriarh al Occidentului, pe care i-l conferise legislația canonică ecumenică (cf. 36, trulan), – dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi Orientale (Necalcedoniene), dintre Biserica ortodoxă și unele Biserici protestante (luterană, anglicană etc), și, în fine, dintre Biserica ortodoxă și oricare Biserică care își revendică o preoție harică.

În partea I-a a Proiectului tezei noastre de doctorat, am abordat „Sfânta Taină a Hirotoniei după legislația și doctrina canonică ortodoxă”, care la rândul ei a fost împărțită în mai multe subcapitole.

În primul capitol al acestei Părți, am încercat să prezint modul în care Sfânta Taină a Hirotoniei a fost înțeleasă și administrată preoției de instituire divină, în Biserica Veche, adică de

la Sfinții Apostoli până în epoca ecumenicității Bisericii. De aceea, am prezentat și modul în care a fost organizată Biserica în epoca primară, precizând, bineînțeles, și poziția pe care a avut-o episcopul în Biserica locală.

Din mărturiile biblice și istorice, coroborate cu cele ale literaturii liturgico-canonice ale Bisericii preniceene (Constituțiile Apostolilor, Tradiția Apostolică, Canoanele apostolice etc), se poate constata că, în preajma anului 50 d. Hr., în Biserica din Ierusalim întâlnim deja o ierarhie bine precizată a treptelor de instituire divină. Sfântul Apostol Pavel, împreună cu Barnaba și cu câțiva credincioși, se deplasează la Apostolii și la preoții din Ierusalim, spre a elucida problema modalității de primire a păgânilor în Biserică (Cf. Faptele Sfinților Apostoli, cap. XV, 1-2)²³. În fine, în aceeași Biserică și în aceeași epocă aflăm și pe diaconi, ca a treia treaptă de instituire divină (cf. Faptele Sfinților Apostoli, cap. VI).

În capitolul II al acestei Părți, am prezentat „rânduieile și normele canonice din primul mileniu privind Sfânta Taină a Hirotoniei”, pe care le-am analizat, critic și obiectiv, în lumina Tradiției și doctrinei canonice a Bisericii ortodoxe răsăritene.

Printre altele, o atenție deosebită am dat condițiilor de intrare în cler, așa după cum au fost ele prevăzute de legislația canonică ecumenică din primul mileniu. Nu lipsesc desigur nici referințele la literatura canonică de specialitate privind aceste condiții de intrare în cler, pe care le-am evaluat însă întotdeauna în lumina doctrinei ortodoxe canonice.

Aceleași procedeu l-am folosit și în prezentarea vârstei canonice a intrării în cler a celor trei trepte de instituire divină (episcop, prezbiter și diacon), ale căror statut canonic l-am evaluat atât în temeiul legislației, cât și a doctrinei canonice. Desigur, și în acest capitol – ca de altfel în toate capitolele lucrării - am făcut trimiteri atât la literatura teologică (cu conținut biblic, patristic etc), cât și la cea istorică (ecleziastică).

În capitolul al III-lea, am înfățișat modul administrării Sfintei Taine a Hirotoniei în cele trei trepte de instituire divină, învederând desigur efectele canonice ale acesteia, și, ipso facto, condițiile în care acestea dispar. De altfel, și la acest capitol am apelat la comentariile canoniștilor consacrați, cu ajutorul cărora se poate distinge mai bine și deosebirea dintre hirotonia ortodoxă și hirotonia săvârșită de eterodocși, și, bineînțeles, dintre preoția harică,

23 Cf. Dumitru Pintea, Câteva considerații cu privire la ierarhia bisericească în veacul apostolic, în MB, XXXVI (1986), nr. 3, p. 14.

transmisă prin Taina Hirotoniei administrată în Biserica ortodoxă, și simulacru de preoție oferit de așa-zisele biserici care nu-și pot revendica o preoție de succesiune apostolică.

În al IV-lea capitol al acestei Prime părți, vorbim de efectele canonice al hirotoniei, am cerut să precizez și statul juridic și canonic al clerului. De aceea, am făcut referință atât la legislația canonică, cât și la cea civilă, privind poziția clericilor înainte și după căsătorie. De asemenea, am făcut o incursiune și în istoria legislației istorice și canonice, din primul mileniu, pentru a preciza statutul juridico-canonic al clericilor necăsătoriți, care a făcut de altfel și obiectul dezbaterilor și pe agenda de lucru a Sfântul Sinod al Bisericii noastre.

În ultimul capitol al acestei prime Părți, am prezentat pedepsele pe care legislația canonică le-a prevăzut pentru clericii de instituire divină în cazul când aceștia se fac vinovați de încălcări grave ale legislației bisericești. După cum era și firesc, ne-am oprit cu insistență asupra celor patru mari pedepse, și anume, excomunicarea, depunerea, caterisirea și anatema.

Firește, în această primă parte, m-am străduit să prezint Sfânta Taină a Hirotoniei așa după cum este ea prevăzută de legislația și doctrina a Bisericii ortodoxe, pentru a putea înțelege mai bine și textul legislației canonice a Bisericii romano-catolice, care a făcut și el obiectul unei analize judicioase în Partea a II-a a Proiectului tezei noastre de doctorat.

Într-adevăr, în Partea a II-a a lucrării am prezentat Taina Sfintei Hirotonii așa după cum este ea prevăzută în textul Codului canonic, latin, intrat în vigoare la 25 ianuarie 1983. Trebuie de altfel să mărturisesc că examinarea și evaluarea acestei legislații, privind Taina Sfintei Hirotonii, nu a fost deloc un lucru facil, fiindcă textul acestei legislații trimite adeseori atât la dispozițiile de principiu ale legislației romane, cât și la legislația papală. Apoi, trebuie recunoscut faptul ca această legislație nu poate fi înțeleasă fără integrarea ei în contextul ecleziologiei romano-catolice și a demersului inițiat de canoniștii acestei Biserici, care, în comentariile lor, aduc prețioase informații istorice, canonice, liturgice etc. privind Preoția, hirotonia, relația dintre preoția de instituire divină și ierarhia jurisdicțională, recte dintre episcopi și papă, etc.

Trebuie de asemenea, relevat faptul că, și în Codul canonic latin, identificăm grosso-modo același prevederi privind primitorii Tainei Preoției, condițiile necesare la primirea hirotonie, impedimentele etc. Aspecte deosebitoare rămân totuși dispensa, celibatul și relația dintre har și jurisdicție, cu consecințele lor canonice și juridice. Când privește raportul dintre har și jurisdicție, acesta poate fi considerat o adevărată „causa dirimens” a unității Bisericii ecumenice, fiindcă, afirmându-se caracterul de preeminență a jurisdicției față de har, în Biserica romano-

catolică s-a ajuns la dogmatizarea primatului papal și, și ipso facto, la consecința ei inerentă, infailibilitatea papală.

După cum era și firesc, în Partea a III-a am făcut o evaluare a legislației canonice a celor două biserici privind Taina Hirotoniei, la care am adăugat și o analiză - prin prisma viziunii canonistului – privind aportul acestei Sfinte Taine în dialogul teologic ortodoxo-romano-catolic.

În partea finală a lucrării – prezentată conform uzanței muncii de cercetare științifică sub genericul de Concluzii – am ținut ca, mai întâi de toate, să readucem în atenția cititorului Proiectului tezei mele de doctorat structura lucrării noastre și ideile forță care ne-au călăuzit. De asemenea, am ținut să reiterăm și să reafirmăm unele aspecte ale doctrinei ortodoxe și romano-catolice, pentru ca din evaluarea lor critică să poată fi mai bine înțelese și aspectele care deosebesc cele două Biserici și în privința Tainei Hirotoniei, și, în general, a Preoției harice, care este temeiul însuși al oricărui comuniuni bisericești. Desigur, chiar și în Concluzii am făcut unele referințe bibliografice pentru a învedera mai bine atât doctrina canonică, cât și ecleziologia celor două Biserici, privind ierarhia lor harismatică și jurisdicțională.

Din studiul și analiza textului legislației canonice ale celor două Biserici – pe care am coroborat-o cu doctrina lor canonică - am putut face și unele remarci și constatări, care nu au fost încă făcute în lucrările de specialitate. Or, și prin aceste remarci, constatări sau luări de poziție consider că am adus și o contribuție personală, fie ea cât de modestă în aria literaturii de specialitate, de limbă română. Oricum, studiul și analiza acestei legislații canonice are darul să pună la dispoziția celor doritori să cunoască instituția canonică a hirotoniei o călăuză, pe care trebuie să o raporteze întotdeauna la doctrina canonică ortodoxă.

În ceea ce privește obiectivitatea muncii mele de cercetare, trebuie spus că aceasta a fost pentru mine o preocupare permanentă, fiind întotdeauna călăuzit de acel vechi principiu al demersului științific, care te obligă să analizezi și să evaluezi o mărturie documentară „sine ira et studiu”, adică întru toată obiectivitatea. Desigur, această obiectivitate are și ea are limitele ei atunci când aparții unei Biserici sau Confesiuni, care te obligă ca acestea să se înscrie și în granițele doctrinei ei, sale canonice. Or, știu este că, în Ortodoxie, aceste granițe sunt hotărnicite și păzite de Sfintele canoane al Bisericii din primul mileniu, iar în Biserica „soră”²⁴, romano-catolică, sunt și ele puse tot de Canoane, și anume de cele inserate în textul actualului Cod

24 Cf. Acta Apostolicae Sedis, LIX (1967), p. 1057.

canonic, care au fost promulgate în ianuarie 1983 de către autoritatea supremă, adică de către papă, care rămâne izvorul dreptului Bisericii latine²⁵.

Cuvinte cheie:

legislația și doctrina canonică, administrarea Sfintei Taine a Hirotoniei, Biserica Ortodoxă, Biserica Romano-Catolică

25 A se vedea Constituția Apostolică, *Sacrae disciplinae leges*, a papei Ioan Paul II, din 25 ianuarie 1983, în Codul de drept canonic, trad. în limba română de Pr. I. Tamaș, Iași, 1995, p. V-XII. Vezi și Codul de drept canonic (latin). Principiile ecleziologico-canonicе enunțate de Constituția Apostolică „*Sacrae Disciplinae Leges*”, în O, LIII (2002), nr. 1-2; în AFTO, Ed. Universității din București, București, 2001, p. 25-40.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

- Bea, A., *Ecumenismo nel Concilio*, Ed. Massimo, Milani, 1968.
- Bel, Valer, *Unitatea bisericii în teologia contemporană*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2003.
- Benga, Daniel *Metodologia cercetării științifice în Teologia istorică*, Ed. Sofia, București, 2005.
- Berenger, M. fils, *Les Nouvelles de l'empereur Justinien*, Tome I, Metz: Lamort, 1811.
- Bergeron, Gaston M. *Reflections, on the missionary act*, în *Theology Digest*, vol. IX (1961), nr. 3.
- Bisoc, Alois, *Preotul, identitate, misiune și formarea permanentă*, Ed. Sapientia, Iasi, 2003.
- Boroianu, Dimitrie G., *Drept Bisericesc canoanele sfintei biserici ortodoxe de răsărit așezate pe probleme și interpretări*, Ed. Fundația Anastasia, București, 2007.
- Brașiște, Ene, *Liturghiile romano-catolice în comparație cu cele ortodoxe*, în *Ortodoxia*, an IX (1957), nr. 1.
- Idem, *Liturgica specială*, București, 1980.
- Idem, *Preoția și chipul preotului după Sfânta Scriptură*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIII (1965), nr. 5-6.
- Idem, *Vocația pentru preoție*, în *Ortodoxia*, XXXI (1979), nr. 2.
- Breton, Germain, *Du Pape de Joseph de Maistre*, Etude critique, Paris, 1931.
- Bria, Ion, *Preoție și Biserică*, în *Ortodoxia*, an XXV (1972), nr. 4.
- Idem, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Ed. IBMBOR, București, 1994.
- Brosăreanu, Rene, *Problema hirotoniei femeii*, în *Ortodoxia*, XL (1988), nr. 1.
- Idem, *Taina Preoției în structura sacramentală a Bisericii, sub aspectul succesiunii apostolice*, în *Ortodoxia*, an XL (1988), nr. 1.
- Bucevski, O., *Conștiința de sine a Bisericii*, în *Misionarul*, IV (1932), nr. 2.
- Buga, Ion, *Pastorală*, Ed. International Scorpion, București, 1992.
- Bujoreanu, Ioan M., *Colecțiunea de legiurile Românei vechi și celei noi*, vol. III, București, 1885.
- Bulgakov, Serghei, *Ortodoxia*, Ed. Paideia, București, 1997.
- Bumis, P. I., *Consecințele ridicării anatemelor de către Roma și Constantinopol*, Atena, 1976.
- Burca, George, *Rânduiri canonice privitoare la propovăduirea cuvântului lui Dumnezeu*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an L (1974), nr. 3-4.
- Buzan Sever, *Hirotonie și hirotesie*, în *Ortodoxia*, IX (1957), nr. 4.
- Buzdugan, C., *Puterea sfîntitoare a preoției*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L (1974), nr. 5-6.
- Cabie, R., *La lettre du pape Innocent I-er a Decentius de Gubbio (19 mars 416)*. Texte critique, traduction et commentaire, Coll. Bibliotheque de la Revue d'Histoire Ecclesiastique 58, Louvain, 1973.

Cândeia, Spiridon, *Preoția creștină în concepția și prețuirea Sfinților Părinți ai răsăritului*, în *Altarul Banatului*, an XLII (1992), nr. 7-9.

Idem, *Preoți sau căsătoriți sau celibatari*, în *Mitropolia Ardealului*, an VI (1961), nr. 9-10.

Caprioli, M., *Celibato*, în *Dizionario Enciclopedico di Spiritualita*, Roma, 1990.

Idem, *Il decreto conciliare. Storia, analisi, dottrina*, II, Roma, 1990.

Idem, *La formazione dei sacerdoti nell'ultimo Sinod odoi vescovi*, în *Di vita spiritual*, nr. 44, 1990.

Idem, *Preoția. Teologie și spiritualitate*, Ed. Sapientia, Iasi, 2003.

Castano J. F., *Il dirrito sacramentale*, Roma, 1984-1985.

Catehismul Bisericii catolice, part. I, Ed. Arhiepiscopiei Romano-catolice de București, 1993

Chiappetta, Luigi, *Il codice di diritto canonico*, part. II, cartea IV, Edizioni Dehoniane – Napoli, 1988.

Chialda, Mircea, *Melchisede- preot-rege din Salem*, Caransebeș, 1940.

Clement Romanul, *Epistola către Corinteni*, trad. Dumitru Fecioru, în *Părinți și scriitori Bisericești*, vol. I, București, 1979.

Codex Juris Cononici, 1983, Libr. Editrice Vaticana, 2000.

Codul Canonic Catolic, Sapienția, Iași, 2004.

Colotelo, Dumitru M., *Hirotonia în ritul liturgic bizantin*, în *Studii Teologice*, XXVII (1975), nr. 7-8.

Coman, Ioan G, *Organizarea sinodală a Bisericii ortodoxe în paralel cu cezaro-papismul catolic*, în *Studii Teologice*, an II (1950), nr. 1-2.

Idem, *Preoția după Sfinții Părinți ai primelor patru secole*, în *Mitropolia Olteniei*, XXIV (1972), nr. 1-2.

Idem, *Sensul preoției la sfinții părinți*, în *Studii Teologice*, 1949, nr. 9-10.

Idem, *Sublimul preoției creștine*, *Studii Teologice*, VIII (1940), nr. 2.

Congar, Yves, *Le Concile, Deuxieme Session*, Paris, 1964.

Idem, *Ministere et communion eclesiale*, Paris, 1971.

Idem, *Ministeres et structuration de l'Eglise*, în *La Maison-Dieu*, nr. 102, *Ministeres et ordinations*, 1970.

Conciliul Ecumenic Vatican II. Constituții, decrete, declarații, Arhiepiscopia Romano catolică de București, 2000.

Constituția despre liturghie – sacrosanctum Concilium, în vol. *Conciliul Vatican II*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-catolice, București, 1999.

Costandache, Mihail, *Patriarhia și demnitatea de Patriarh în Biserica Ortodoxă*, în *Ortodoxia*, an XVIII (1965), nr. 2.

Cristișor, Manea M, *Ierarhia principalelor scaune episcopale în Biserica veche*, în *Studii Teologice*, an XV (1963), nr. 5-6.

Danca, Anton, *Alter Christus – Considerații despre chemarea și trăirea preoțească*, Ed. Sapienția, Iasi, 2001.

Decret despre ecumenism – Unitatis redintegratio, vol. Conciliul Vatican II, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 1999.

Decret privind activitatea misionară a Bisericii – *Ad Gentes*, vol. Conciliul Vatican II. Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 1999.

Decret privind slujirea și viața preoțească – Presbyterorum ordinis, 2, vol. Conciliul II Vatican, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 1999.

Deheleanu, Petru, *Erezie primatului papal*, în *Ortodoxia*, I (1949), nr. 2-3.

Demian, Teodor, *Despre ierarhia bisericească*, în *Jertfa Laudei*, Arad, 1945.

Denzinger H. și C. Bannwart, *Enchiridion symbolorum, definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Ed. Decima sexta et septima, Friburgi, 1928.

Dicționarul explicativ al limbii române, Editura Academiei, București, 1984.

Dictionnaire encyclopédie de la Theologie Catholique, vol. I, Paris, 1869.

Dictionnaire Encyclopedique de la Liturgie, Vol. II, M-Z, sous la direction de Domenico Sartore et Achille M. Triacca, Turnhout, Belgium, 2002.

Diehl, Ch., *Buzance. Gradseur et decadence*, Ed. Flammanion, Paris, 1934.

Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re Oecumenica promulgata sunt exsequenda, Vatican, 1967.

Dragulin, Gheorghe, *O replică ortodoxă din veacul trecut la infailibilitatea papală*, în *Ortodoxia*, an XIII (1961), nr. 1.

Dron, Constantin., *Canoanele, canoane apostolice*, Ed. 2, Vol I, Ed. Cărților Bisericești, București, 1933.

Idem, *Canoanele, sinoadele ecumenice*, Ed. 2, vol.II, Ed. Cărților Bisericești, București, 1933.

Duchesne, L., *Les premiers temps de l'etat pontifical*, Ed. III, Paris, 1911.

Dumea, Claudiu, *Sacramentele, curs de liturgică dactilografată*, Iași, 1986-1987.

Idem, *De ce nu se căsătoresc preoții catolici*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 1988.

Dură, Nicolae V, *Biserica creștină în primele patru secole. Organizarea și bazele ei canonice*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 3.

Idem, *Considerații asupra dialogurilor teologice ale Bisericii Ortodoxe cu Bisericile: Romano-catolia, Anglicana, Veche-Catolică, Orientală (Necalcedoniana) și Luterană*, în *Ortodoxia*, XXXVII (1985), nr. 3.

Idem, *Dialogul teologic ortodox - romano catolic și implicațiile sale eclesiologice*, în *Mitropolia Banatului*, 1986, nr. 1.

Idem, *Dipticele. Studiu istorico-canonice și liturgic*, în *Studii Teologice*, an. XXX (1977), nr. 9-10

Idem, *Dispoziții și norme canonice privind administrarea Sfintei Taine a Botezului*, în *Ortodoxia*, XXXI (1979), nr. 3-4

Idem, *Forme și stări de manifestare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române de-a lungul secolelor. Mărturii istorice și canonice*, în „Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române”, Ed. IBMBOR, București, 1987.

Idem, *Intâistătătorul în Biserica ortodoxă*, în *Studii Teologice*, an XL (1988), nr. 1.

Idem, *Primatul papal în perspectiva dialogului orthodox-romano-catolic. Considerații eclesiologice*, în Mitropolia Banatului, 1987, nr. 5.

Idem, *Rânduiești și norme canonice privind Sinodul I Ecumenic*, în Ortodoxia, an XXXIII (1981), nr. 1.

Idem, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du I-Er millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999.

Idem, *Relatile ecumenice actuale dintre Biserica Ortodoxa și Biserica Romano-Catolica și bazele lor eclesiastice*, în Glasul Bisericii, XLII (1983), nr. 9-12.

Enciclica patriarhilor orientali, anul 1723 art. 10, Moscova, 1848.

Enciclica Patriarhilor ortodocși de la 1848. Studiul introductiv, text și introducere, în Biserica Ortodoxă Română, decembrie, 1935.

Enciclica Pastor Aeternus în trad. engleză, H. Edward, *The Vatican Council and its Definitions*, New York, 1871.

Enchiridion Vaticanum Vol. 4, Bologna: Edizioni Dehoniane 1973.

Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, Trad. Iosif, Mitropolit Primat, București, 1896.

Evdokimov, Paul, *Vârsta vieții spirituale*, Ed. Christina, București, 1993.

Farahat, Kamal, *Taina preoției în structura sacramentală a Bisericii sub aspectul succesiunii apostolice*, în Ortodoxia, an XL (1988), nr. 1.

Ferent, Eduard, *Teologia fundamentală a Sacramentelor*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 2002.

Floca, Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, ediția a III-a, Sibiu, 2005.

Idem, *Caterisirea în dreptul bisericesc orthodox*, în Studii Teologice, an XXXIX (1987), nr. 5.

Idem, *Drept canonic orthodox, legislație și administrație bisericească*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1990.

Idem, *Dispensa în dreptul bisericesc*, în Studii Teologice, an VII (1955), nr. 1-2.

Idem, *Întâietate onorifică, întâietate jurisdicțională și primat de jurisdicție universală*, în Studii Teologice, an CIII (1989), nr. 5-6.

Floca, Ioan și Sorin Joanta, *Drept bisericesc*, Vol. I, Sibiu, 2006.

Fortino, F., *The Cathilic – Orthodox Dialogue*, în One în Christ, Vol. XVIII, nr. 3, 1982.

Galeriu, Constantin, *Exortația Apostolica – Gaidete în Domino*, în Ortodoxia, XXVI (1979), nr. 4.

Idem, *Preoția ca slujire a cuvântului*, în Ortodoxia, XXXI (1979), nr. 2.

Galot, J., *La motivation evangelique du celibate*, în Gregorianum, nr. 53, 1972.

Găină, V., *Admisibilitatea căsătoriei a dua a preoților din punct de vedere dogmatic, canonic și practice*, Cernăuți, 1907.

Găină, V., *Temeiuri canonice ale constinței ortodoxe*, în Ortodoxia, XIV (1962), nr. 3.

Gheorghiu, D., *Introducere în sfintele cărți ale Testamentului Nou*, Cernăuți, 1929.

Gobet, L. *De l'origine divine de l'episcopat*, Fribourg en Suisse, 1898.

- Goffi, T., *L'integrazione affective dei sacerdoti*, Brescia, 1967.
- Grigorie, Nazianz, *Despre preoție*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXV (1968), nr. 1-2.
- Guettee, Vladimir, *Papalitatea schismatică sau Roma în raporturile sale cu Biserica răsăriteană*, Ed. Apologeticum, 2005.
- Hanga, Vladimir, *Principiile dreptului privat roman*, Cluj-Napoca, 1989.
- Henri de Lubac, *Meditație asupra Bisericii*, Ed. Humanitas, București, 2004.
- Hefele, Ch. J., *Histoire des conciles d'apres les documents originaux*, trad. H. Leclercq, Paris, 1908.
- Hopko, Th., *Catholicity and Ecumenism*, în St. Vladimir's Theological Quarterly, vol. 17, nr. 1-2, 1973.
- Iana, Constantin M, *Dialogul ca mijloc de rezolvare a controverselor ivite în Biserica primelor trei veacuri*, în *Ortodoxia*, XX (1968), nr. 4.
- Ioan, Papa Paul al II-lea, *Adhortatio apostolica Christifideles laici*, în *Enchiridion Vaticanum* 11, Bologna, 1988.
- Ioan Gură de Aur, *Despre Preoție*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Biserică Orodoxă, București, 2004.
- Ichim, Dumitru, *Problema celibatului preoțesc în Biserica romano-catolică*, în *Studii Teologice*, 1970, nr. 9-10.
- Iordănescu, Cicerone *Ierarhia cerească și ierarhia bisericească*, trad. din lb. greacă, Chișinău, 1932.
- Iosif, ep. Dunării de Jos, *Scrisoare către pustnici la Guette, Papalitatea schismatică sau Roma în raporturile sale cu Biserica Orientală*, vol. I, București, 1880.
- Ivan, Iorgu, *Abaterile papalității de la organizația canonică a Bisericii*, în *Ortodoxia*, an VI (1954), nr. 4.
- Idem, *Câțiva termeni canonici. Înțelesul și explicarea lor în dreptul bisericesc ortodox*, în *Studii Teologice*, XLI (1989), nr. 4.
- Idem, *Vârsta Hirotoniei Clericilor*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LV (1937), nr. 1-2.
- Jaquier, E. *La doctrine des douze Apotres et ses enseignements*, Paris, 1891.
- Jurca, Constantin Eugen, *Explicarea Sfintei Taine a Preoției*, în *Mitropolia Banatului*, XXXV (1985), nr. 5-6.
- Konstantinidis, Ch., *Authority in the Orthodox Church*, vol. III, nr. 2, London, 1981.
- Kung, Hans, *Structures of the Church*, trans. by S. Attanasio, Thomas Nelson and Sons, 1964.
- La Visite de Sa Saintete le Pape Jean-Paul II au Patriarcat Oecumenique*, în *Epispepsis*, an X (1979), nr. 221.
- L'Unite des Eglises Catholique et Orthodoxe, Interview du Cardinal Willwbrands*, în *La Documentation Catholique*, an LXVIII (1971), nr. 1578.
- Lanne, Em., *Les Secraments de l'initiation chretienne et la Confirmation dans l'Eglise d'Occident*, în *Irenikon*, tom LVII, nr. 3, 1984.
- Laplane, M. Henri, *Code de Droit Canonique annote*, des commentaries de l' Universite pontificale de Salamanque, Les editions du cerf et les editions Tardy, Paris, 1989.
- Launov Jean si H. A. Moreton, *Rome et l'Eglise primitive. La suprematie et l'infailibilite papales aux premiers siecles*, Paris, 1938.
- Leciyes, Joseph, *Les Ordes mineurs en question*, în *La Maison-Dieu, Ministeres et ordinations*, nr. 102, 1970.

- Leon, Papa XIII, *Enciclica Satis cognitum*, 29 iunie, 1896.
- Lexicon des kirchenrechts*, Ed. Herder, Freiburg-Basel-Wien, 2004.
- L' Huillier, Peter, *Dreptul Bisericesc la sinoadele ecumenice I-IV*, București, Ed. Gnosis, 2000.
- Lombardia, P., *Codice di Diritto Canonico*, Ed. Commentata, Roma, 1987.
- Lupu, Ștefan *Ghid practic pentru elaborarea unei lucrări științifice în teologie*, Ed. Sapienția, Iași, 2000.
- Manolache, Anca, *Din problematica feminină actuală*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 7-8, 1985.
- Idem, *Sfânta Taină a Hirotoniei*, în *Glasul Bisericii*, XL (1981), nr. 3-5.
- Mansi, *Collectio Conciliorum*, VI, col. 672, traducere Teodor M. Popescu, în *Biserica Ortodoxă Română*, LIII (1935), nr. 11-12.
- Marga, Irimie, *Ierarhia în epoca apostolică succesoare directă a lui Hristos*, în *Anualul academic*, 2003-2004, Sibiu.
- Marina, Eugen C., *Despre preoți și diaconi în Sfintele Canoane*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIII (1965), nr.11-12, p.1070.
- Martinică, Isidor,, *Codul de Drept Canonic (latin). Principiile ecleziologico-canonice enunțate de Constituția apostolică Sacrae disciplinae leges*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă. Universitatea București*, Ed. Universității din București, 2001.
- Idem, *Sacramentele Bisericii Catolice în Teologie, în cărțile Sfinților Părinți și în Dreptul Canonic*, vol. II, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 2003.
- Marmion, Columba, *Hristos, Idealul preotului*, Trad. Augustin Ciungan, Ed. Viața Creștină, Cluj Napoca, 2004.
- Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, traducere de Alexandru Elian, București, 1981.
- Message au Patriarche Athenagoras*, în *La Documentation Catholique*, an LII (1970), nr. 1555.
- Message au Patriarche Dimitrios*, în *La Documentation Catholique*, nr. 3, 1985.
- Mihăiță, Nifon, *Arhiepiscopul Târgoviștei, Ortodoxie și ecumenism*, Ed. Agora, București, 2000.
- Mihălțan, Ioan, *Preoția Mântuitorului Hristos și preoția bisericească*, în *Mitropolia Ardealului*, 1984, nr. 11-12.
- Idem, *Preoția mântuitorului Hristos și preoția bisericească*, Ed. Episcopiei Oradiei, 1993.
- Milaș, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Canoanele sinoadelor ecumenice*, Arad, 1934.
- Idem, *Hirotonia ca piedică pentru căsătorie*, Sibiu, 1907.
- Idem, *Dreptul bisericesc oriental*, Trad. Dim. I. Cornilescu si Vasile S. Radu, Tip. Gutenberg, București, 1931.
- Mircea, Ioan, *Cei șaptezeci de ucenici ai Mântuitorului și problema ierarhiei bisericești*, în *Studii Teologice*, 1968, nr. 9-10.
- Idem, *Preoția harică si Preotia obștească*, în *Ortodoxia*, 1979, nr. 2.
- Mitrofanovici, Vasile, *Liturghia Bisericii dreptcredincioase răsăritene*, Cernăuți, 1909.
- Moisescu, Iustin, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, Ed. Anastasia 2002.
- Molcut, Emil și Dan Oancea, *Drept roman*, București, 1993.

- Moldovan, Ioan *Hirotonia femeii și poziția ortodoxă*, în *Ortodoxia*, LI (2000), nr. 1-2.
- Moldovan, Ilie, *Semnificația și responsabilitatea slujirii preoțești după Sf. Apostol Pavel*, în *Ortodoxia*, 1979, nr. 2.
- Molitfelnic*, Ed. IBMBOR, București, 1998.
- Montceaux, Paul, *L'apostolat de saint Pierre a Rome, a propos d'un livre recent*, în *Revue d'histoire et de littérature religieuse*, II-e serie, tom. I, 1910.
- Neaga, Nicolae, *Facere, text și scurte note explicative*, Sibiu, 1945.
- Nectarie, Sf. de Eghina, *Despre preoție*, Ed. Sophia, București, 2008.
- Ne vorbește Sfântul Ioan de Kronstadt, Ultimul Jurnal mai-noiembrie 1908*, Ed. Egumenița, 2002.
- Nicolae, Mitropolitul Ardealului, *Sfânta Taină a Hirotoniei sau Preoției*, în *Telegraful Roman*, Sibiu, 15 iulie 1973, nr. 27-28.
- Noailles, P. et A. Dain, *Les Nouvelles de Leon VI le Sage, Les Belles Lettres*, Paris, 1944.
- Papadopoulos, Hrysostom, *Primatul papal al Romei. Studiu istoric critic*, Ed. II, Atena, 1964.
- Pârvu, Constantin, *Dreptul de devoluțiune*, în *Studii Teologice*, VI (1964), nr. 7-8.
- Pathil, K., *C.M.I., Problems and Prospects of Ecumenism Today*, în *The Living World (Lerala)*, vol. 90, nr. 4, 1984.
- Paul, Jacques, *Biserica și cultura în Occident*, vol. I, Trad. Elena Liliana Ionescu, Ed. Meridiane, București, 1996.
- Petrescu, Teodosie, Cătălina Mititelu, Marian Vlad, Mădălina Stan, *Omagiul Profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2006.
- Ostrogorsky, G., *Geschichte des byzantinischen state*, Munchen, 1940.
- Phidas, Vlassios, *Droit Canon, Une perspective orthodoxe*, Chambesy, Geneve, 1988.
- Pintea, Dumitru, *Câteva considerații cu privire la ierarhia bisericească în veacul apostolic*, Mitropolia Banatului, XXXVI, nr. 3, 1986.
- Pinto, Pio Vito, *Commento al Codice di Diritto Canonico*, prezentare del Card. Mario Francesco Pompedda, Ed. Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, 2001.
- Pitulescu, Ioan, *Dictionar de termeni juridici uzuali*, București, 1996.
- Plămădeala, Antonie, *Preotul în Biserică, în lume, în casă*, Sibiu, 1996.
- Pocitan, Vasile, *Drept canonic, după prelegile Domnului Constantin Popovici*, Cernăuți, 1896.
- Pop, Octavian, *Jurisdicția în dreptul bisericesc (parohială, episcopală, mitropolitană)*, Ed. Mirton, Timișoara, 2004.
- Popescu, Dumitru, *Relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-catolică*, în *Studii Teologice*, XXXI (1979), Nr. 5-10.
- Idem, *Sfânta Taină a preoției. Ierarhia bisericească sacramentală, după Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Preoția Obștească*, în *Ortodoxia*, XLI (1989), nr. 1.
- Popescu, Orest, *Istoria catehumenatului creștin*, în *Candela*, VII (1888), nr. 8.
- Popescu, Simeon, *Dezvoltarea primatului papal și influența lui asupra creștinătății*, Sibiu, 1882..

- Popescu, Teodor M, *Îndrumări metodice de lucru pentru studenții în teologie*, în Studii Teologice, VIII (1956), nr. 7-8.
- Idem, *Cezaropapismul romano-catolic de ieri și de azi*, în Ortodoxia, III (1951), nr. 4.
- Idem, *Netemeinicia primatului papal oglindită în operele unor mari ierarhi*, în Ortodoxia, XVII (1965), nr. 2.
- Idem, *Premisele primatului papal*, în Ortodoxie, VII (1955), nr. 1.
- Idem, *Primii didascăli*, București, 1932.
- Idem, *Primatul episcopului Romei în concepția papalistă*, în Ortodoxia, IV (1952), nr. 2.
- Popovici, Constantin, *Fontânele și Codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernauți, 1866.
- Popovici, Eusebiu, *Istoria bisericească universală*, Vol. I, București, 1925.
- Popovici, Iustin, *Biserica Ortodoxă și ecumenismul*, Ed. Orthodox Kypseli, Tesalonic, 1974.
- Pravila bisericească, numită cea mică, de la Govora în 1640*, Tip. Academiei Române, București, 1884.
- Pravila lui Matei Basarab (Pravila mare), Târgoviște, 1652.
- Prenter, R., *Die Ordination der Fraien*, Lutherisches Verlagshaus, Berlin – Hamburg, 1967.
- Protopopescu, Toma D., *Simonie din punct de vedere canonic*, București, 1900.
- Pufulete, Silviu P., *Pedeapsa coborârii din treapta după canoanele Bisericii creștine*, în Studii Teologice, XX (1968), nr. 7-8.
- Raguin, Yves, *Celibat pentru timpul nostru*, Trad. Manuela Chesches, Ed. Ars Longa, Iasi, 1998.
- Rămureanu, Ioan, *Arianismul. Sinodul I Ecumenic de la Niceea din 325*, în Istoria Bisericească Universală, vol. 1, Ed. IBMBOR, București, 1987.
- Idem, *Primatul papal și colegialitatea episcopală în dezbaterile conciliului al II-lea de la Vatican*, în Ortodoxia, XVII (1965), nr. 2.
- Remete, George, *Sfintele Taine, în contextul dialogului ortodox-lutheran*, Ed. Reintregirea, Ed. II, Alba-Iulia, 2009.
- Reville, A. *Les origines de l'episcopat*, I, Paris, 1894.
- Rezus, Petru, *Poziția actuală a celor nemulțumiți de hotărârile Sinodului IV ecumenic*, Ortodoxia, III (1951), nr. 2-3.
- Rigal, J., *Des communautés pour l'Eglise*, Paris, 1981.
- Riquet, Michel, S. J., *Le Pape héritier des pouvoirs de Pierre*, în Tu es Petrus. Encyclopedie populaire sur la Papauté, Paris, 1934.
- Rus, Constantin, *Conciliul I Vatican și oficiul petrin. Poziția canonică a Bisericii Ortodoxe*, în Teologia, VI, nr. 3-4, Arad, 2002.
- Rusin, Jan, *Sfânta Taină a Hirotoniei și validitatea ei în raporturile interconfesionale*, în Ortodoxia, XXV (1973), nr. 3.
- Salachas, D., *Il principio, della Struttura sinodale delle Chiese orientali nella legislazione canonica antica*, în Nicolaos, an VI (1978).

- Salma-Cazacu, Tatiana, *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968.
- Saltet, Louis, *Les réordinations, Etude sur le sacrement de l'ordre*, Paris 1907.
- Sava, Viorel, *Taina Hirotoniei în ritualul liturgic ortodox și în cel catolic*, în *Analele Stiintifice*, Tom IV, Iași, 1997-1998.
- Salaville, S., *L'unité de l'Eglise par la Papauté*, în *Tu es Petrus*, Encyclopedie populaire sur la Papauté, Paris, 1934.
- Schmenann A., N. Afanasief și N. Kouloumzin, *The Primacy of Peter in the Orthodox Church*, The Faith Press, 1973.
- Sesan, Valerian, *Curs de drept bisericesc universal*, Ediție îngrijită de Dr. Milan ășan, Cernăuți, 1942.
- Idem, *Despre ortodoxie și catolicitate - cercetări istorice*, în *Ortodoxie*, XIII (1961), nr. 2.
- Idem, *Modificarea legii și statului pentru organizarea Bisericii ortodoxe române*, Cernăuți, 1936.
- Idem, *Monotelismul. Sinodul VI ecumenic de la Constantinopol din 680-681. Sinodul II trulan din 691-692*, în *Istoria Bisericească*, Vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1987.
- Simion, Sfântul al Tesalonicului, *Despre Sfintele Hirotonii*, cap. 196, trad. Toma Teodorescu, București, 1865.
- Simeon, Sfântul Noul Teolog, „*Întîia cuvîntare morală*”, trad. Dumitru Stăniloae, Filocalia, vol VI, București.
- Simion, Sf. al Tesalonicului, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, retip. Toma Teodorescu, București, 1865.
- Stan, Liviu, *Aspectele ignorate ale schismei*, în *Ortodoxia*, VI (1954), nr. 2-3.
- Idem, *Codificarea canoanelor*, *Ortodoxia*, (1999), nr. 1-2.
- Idem, *Contribuții ale teologilor români în probleme de drept bisericesc*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXI (1963), nr. 3-4.
- Idem, *Har și jurisdicție*, în *Studii Teologice*, XXII (1970), nr. 1-2.
- Idem, *Mirenii în Biserica*, *Studiu canonic-istoric*, Sibiu, 1939.
- Idem, *Poziția laicilor în Biserica Ortodoxă*, în *Studii Teologice*, XX (1968), nr. 3-4.
- Idem, *Primatul adevărului înaintea oricărui alt primat*, în *Ortodoxia*, XX (1968), nr. 1.
- Idem, *Succesiunea apostolică*, în *Studii Teologice*, VII (1955), nr. 5-6.
- Idem, *Tăria nezdruincată a sfintelor canoane*, în *Ortodoxia*, XXII (1970), nr. 2.
- Stăniloae, Dumitru, *Din aspectul sacramental al Bisericii*, în *Studii Teologice*, 1966, nr. 9-10.
- Idem, *Ființa Tainelor în cele trei confesiuni*, *Ortodoxia*, an VIII (1956), nr. 1.
- Idem, *Ortodoxie și romanism*, Ed. Consiliului Arhiepiscopiei Sibiu, 1939.
- Idem, *Sinteza ecleziologică*, în *Studii Teologice*, 1965, nr. 5-6.
- Idem, *Teologia Dogmatica Ortodoxă, Vol. III*, București, 1978.
- Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române.*

- Stephanopoulos, R. G., *Catholicity and Ecumenism*, în St. Vladimir's Theological Quarterly, vol. 17, nr. 1-2, 1973.
- Stickler, A. M., *Evoluzione della disciplina del celibate nella Chiesa d'Occidente dalla fine dell'eta patristica al Concilio di Trento*, în *Sacerdozio e celibate*, Roma, 1975.
- Idem., *Historia Juris Canonici Latini: Institutiones Academicæ*, vol. I, LAS, Roma, 1950.
- Soare, Gheorghe I., *Forma de conducere în Biserică*, București, 1938.
- Idem, *Temeiuri canonice pentru prerogativele patriarhului, inscise în Statutul Bisericii Ortodoxe Romane*, în BOR, an. LXVII (1949), nr. 1-2.
- Idem, *Temeiurile scripturistice ale distincției episcop și presviter*, Buzău, 1939.
- Șaguna, Andrei, *Compendiu de drept canonic*, ediția a III-a, Sibiu, 1913.
- Idem, *Compendiu de drept canonic al unei sfinte sobornicești și apostolnicești biserici*, Ediția II, Sibiu, 1885.
- Theodorian, Mariu, *Drept canonic oriental*, Ed. Voința națională, București, 1905.
- Tia, Teofil *Elemente de pastorală misionară pentru o societate pos-ideologică*, Ed. Reintregirea, Alba-Iulia, 2003.
- Tixeront, J., *Histoire des Dogmes*, cartea I, Paris, 1924.
- Tissot, P. A., *Les douze livres du Code de l'empereur Justinien, Tome premier*, Metz: Behmer, 1807.
- Uriarte, J. M., *Ministerio sacerdotal e celibate*, în *Iglesia viva*, nr. 91-92, 1981.
- Urs von Balthasar, Hans, *La theologie de l'histoire*, Ed. Plon, Paris, 1955.
- Vasilescu, Coman *Datoria preotului de a predica învățătura creștină*, București, 1900.
- Vasilescu, E., *Săvârșitorii cultului în diferite religii*, în *Glasul Bisericii*, XX (1961), nr. 7-8.
- Verhelst, Chanoine F., *Precis de Dogmatique*, Bruxelles, 1930.
- Zarea A., *Unele rânduieli canonice privitoare la episcopi*, *Glasul Bisericii*, XXIV (1965), nr. 9-10.
- Zăvoianu, Corneliu, *Învățătura despre ierarhia bisericească la Dionisie Pseudo-Areopagitul*, în *Studii Teologice*, 1978, nr. 9-10.
- Zuzek, I., *La giurisdizione dei vescovi ortodossi dopo il Concilio Vaticano II*, în *La Civiltà Cattolica*, 1971.